

Асланбек кызы Гүлзат

ОИӨК «Кыргызстан эл аралык университети»

«Филология жана коммуникация» кафедрасы

Асланбек кызы Гүлзат

УНПК «Международный университет Кыргызстана»

Кафедра «Филологии и коммуникации»

Aslanbek kyzy Gulzat

ERPC "International university of Kyrgyzstan"

Department of «Philology and communications»

**КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ «-ЛУУ», «-СЫЗ» СӨЗ ЖАСООЧУ МҮЧӨЛӨР АРКЫЛУУ
ЗАТ АТООЧТОН ЖАСАЛГАН СЫН АТООЧТОРДУН ЖАПОН ТИЛИНДЕГИ СЫН
АТООЧТОР МЕНЕН ОКИШОШТУКТАРЫ ЖАНА АЙЫРМАЧЫЛЫКТАРЫ**

**ОБРАЗОВАНИЕ ИМЁН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ ОТ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ
С ПОМОЩЬЮ СУФФИКСОВ «-ЛУУ», «-СЫЗ» В КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ.
СХОДСТВА И ОТЛИЧИЯ ИМЁН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В КЫРГЫЗСКОМ И
ЯПОНСКОМ ЯЗЫКАХ**

**FORMATION OF ADJECTIVES FROM NOUNS
WITH THE HELP OF SUFFIXES "-LUU", "-SYZ" IN KYRGYZ LANGUAGE,
ITS SIMILARITIES AND DIFFERENCES WITH THE ADJECTIVES IN JAPAN
LANGUAGE**

Аннотациясы: Бул макалада кыргыз тилиндеги зат атоочтон «-луу», «-сыз» сөз жасоочу мүчөлөр аркылуу жасалган сын атоочтордун жапон тилиндеги сын атоочтор менен окшоштуктары жана айырмачылыктары каралган. Кыргыз тилиндеги «-луу», «-сыз» сөз жасоочу мүчөлөр аркылуу зат атоочтон жасалган сын атоочторду жапон тилине которуп, эки тилдин сын атоочторунун жасалышын салыштырууда кандай өзгөчөлүктөрү бар экендиги айкын көрүнүп турат. Кыргыз тилинде сын атоочтор негизге сөз жасоочу мүчөлөр уланып жасалса, жапон тилиндеги сын атоочтор негизге мүчөлөр жана жогорудагы мүчөлөрдүн маанисин берген сын атоочтор, этиштер уланып же болбосо уңгуга уланып жасалаары мисалдар менен түшүндүрүлгөн.

Негизги сөздөр: Кыргыз тили, жапон тили, зат атооч, сын атооч, «-луу» сөз жасоочу мүчө, «-сыз» сөз жасоочу мүчө, сын атоочтордун жасалышы, окшоштуктары, айырмачылыктары.

Аннотация: В данной статье дается подробное описание образования имён прилагательных кыргызского языка от существительных с помощью суффиксов «-луу»,

«-сыз». Также рассмотрено сходство, отличие имён прилагательных в кыргызском и японском языках. Примеры, образовавшиеся с помощью суффиксов «-луу», «-сыз» кыргызского языка, были переведены на японский язык, а также были отмечены особенности образования имен прилагательных двух языков. В кыргызском языке имена прилагательные образуются путем прибавления суффиксов. А имена прилагательные в японском языке образуются с помощью суффиксов, префиксов и дополнительных слов.

Ключевые слова: Кыргызский язык, японский язык, имя существительное, имя прилагательное, суффикс «-луу», суффикс «-сыз», образование имён прилагательных, сходства, отличия.

Abstract: The matter of report is formation of adjectives from nouns with the suffixes of the "-luu", "-syz" of the Kyrgyz language and similarities and differences with the adjectives in Japan language. The examples with suffixes of the "-luu", "-syz" in Kyrgyz language was translated to Japan language. Also in this article was noted peculiarities of formation of adjectives in both languages. Adjectives in Kyrgyz

language are formed with the help of suffixes, but in Japan language adjectives are formed with the help of suffixes, prefixes and supplementary words.

Key words: Kyrgyz language, Japan language, noun, adjective, suffixe of the "-luu", suffixe of the "-syz", formation of adjectives, similarities, differences.

1. Киришүү. Менин изилдеп жаткан илимий ишимдин темасы «Кыргыз жана жапон тилиндеги сын атоочтун окшоштуктары жана айырмачылыктары» деп аталат. Өзүңүздөргө малым болгондой, сын атооч заттын өңүн, түсүн, сынын, сапатын, даамын, формасын ж.б. көрсөтүп кандай? кайсы? Деген суроолорго жооп берет. Кыргыз тилинде сөз жасоочу мүчөлөрдүн жардамы аркылуу жасалган сын атоочтор морфологиялык жол менен жасалган сын атоочтор деп аталат. Сөз жасоочу мүчөлөр уңгуга улангандан кийин, анын лексикалык маанисин өзгөртүп, жаңы маанидеги сөз жасайт. Сын атооч жасоочу мүчөлөр зат атоочтон сын

атооч, этиштен сын атооч жасоочу мүчөлөр болуп эки топко бөлүнөт.

С. Давлетов, С. Кудайбергеновдун «Азыркы кыргыз тили. Морфология» (1980) жана С. Үсөналиевдин «Кыргыз тили» (2015) зат атоочтон сын атооч жасоочу мүчөлөрүн төмөнкү таблица менен карап көрсөк, «-кел» жана «-саак» мүчөлөрү С. Үсөналиевдин эмгегинде каралган эмес. Ошондой эле, «-мер» жана «-лак» мүчөлөрү С. Давлетов, С. Кудайбергеновдун изилдөөсүндө көрсөтүлгөн эмес. Жалпылап айтканда, «-кел», «-саак», «-мер», «-лак» мүчөлөрү зат атоочтон сын атооч жасоочу мүчөлөр болуп саналып, 17 мүчө бар.

Зат атоочтон сын атооч жасоочу мүчөлөр		
С. Давлетов, С. Кудайбергенов «Азыркы кыргыз тили. Морфология» (Фрунзе, 1980-ж.)	С. Үсөналиев «Кыргыз тили» (6-класс үчүн окуу китеби, Бишкек, 2015-ж.)	Мисалдар
-луу	-луу	балалуу, акылдуу, атактуу, ынтымактуу, жөндөмдүү ж.б.
-сыз	-сыз	акылсыз, ишсиз, көңүлсүз, суусуз, адепсиз ж.б.
-дай	-дай	тоодой, теректей, алтындай, кагаздай, биздей ж.б.
-лык	-лык	шаардык, айылдык, жылдык, айлык ж.б.
-лаш	-лаш	аталаш, тилектеш, айылдаш, сырдаш, боордош ж.б.
-чыл	-чыл	уйкучул, күлкүчүл, ойчул, эмгекчил ж.б.
-чан	-чан	тончон, кийимчен, атчан ж.б.
-гы	-гы	күзгү, жазгы, кышкы, түнкү ж.б.
-кор	-кор	мансапкор, камкор, дүнүйөкор ж.б.
-кер	-кер	кызматкер, боорукер, айлакер ж.б.
-көй	-кой	намыскөй, тамашакөй, амалкөй ж.б.
-поз	-поз	өнөрпоз, илимпоз, ышкыбоз ж.б.
-ий	-ий	илимий, маданий, адабий, диний, саясий ж.б.
-кел	-	эткел.
-саак	-	баласаак, чайсаак ж.б.
-	-мер	ишмер, сөзмөр ж.б.
-	-лак	таштак, кумдак, саздак, муздак ж.б.
15 мүчө	15 мүчө	17 мүчө

Бул илимий иштин объектиси катарында морфологиялык жол менен зат атоочтон жасалган кыргыз тилинин «-луу», «-сыз» сөз жасоочу мүчөлөрү жана жапон тилиндеги сын атоочтордун окшотуктары жана айырмачылыктары болуп саналат.

2. Кыргыз тилиндеги морфологиялык жол менен сөз жасоочу «-луу» мүчөсүнүн

	Кыргыз тилинде	Жапон тилинде
-луу:	(1) <u>акыл+дуу</u>	(1) АТАМАНО+ИИ, КАШИКОИ
	(2) <u>ынтымак +түү</u>	(2) НАКА НО+ИИ, МУЦУМАЖИИ
	(3) <u>куч+түү</u>	(3) ЦУЁИ, ЧИКАРА+ЗУЁИ
	(4) <u>сабыр+дуу</u>	(4) ГАМАН+ЗУЁИ
	(5) <u>бой+дуу</u>	(5) СЭ ГА+ТАКАИ
	(6) <u>жөндөм+дуу</u>	(6) ШИРЁ+БУКАИ, САИНОУНО+АРУ
	(7) <u>кайрат+түү</u>	(7) ИШИНО+ЦУЁИ, ЮУКИНО+АРУ
	(8) <u>тартип +түү</u>	(8) РЭИГИ+ТАДАШИИ, КЁУЁУНО+АРУ
	(9) <u>бала+луу</u>	(9) КОДОМО ГА+ИРУ, КОДОМОНО+АРУ
	(10) <u>кайрым+дуу</u>	(10) ОМОИЯРУНО+АРУ
	(11) <u>бакыт→ бакты+луу</u>	(11) КОУФУКУ+НА, ШИАВАСЕ НА
	(12) <u>ыйман+дуу</u>	(12) РЁУШИН+ТЭКИНА
	(13) <u>даам+дуу</u>	(13) ОИШИИ

Жогоруда көрсөтүлгөн кыргыз тилиндеги жана жапон тилиндеги сын атоочтор нерсенин бар экендигин, арбын, мол экендигин белги катарында туюндурат. Кээ бир сын атоочтор негизге сөз жасоочу мүчө уланып зат атоочтон сын атооч жасалып жасалышы жагынан окшош келсе, кээ бир жапон тилиндеги сын атоочтор жасалышы жагынан кыргыз тилинен айырмаланып турат.

(1)АТАМАНОИИ, (2)НАКАНИИ, (3)ЧИКАРАЗУЁИ, (4)ГАМАНЗУЁИ, (5)СЭГАТАКАИ, (6)ШИРЁБУКАИ, (7)ИШИНОЦУЁИ, (8)РЭИГИТАДАШИИ сын атоочторун карап көрсөк, жапон тилинде негизге ИИ«жакшы», ЦУЁИ «күчтүү», ТАКАИ «бийик», ФУКАИ «терен», ТАДАШИИ «туура» деген сын атоочтор уланып, нерсенин аныкталуучу затта бар, арбын экендигин туюндуруп, кыргыз тилинде мисалга келтирилген сын атоочтордун мааниси менен дал келип, зат атоочтон жасалган сын атоочтор болуп эсептелет.

(6)САИНОУНОАРУ, (7)ЮУКИНОАРУ, (8)КЁУЁУНОАРУ, (9)КОДОМОНОАРУ, КОДОМОГАИРУ, (10)ОМОИЯРУНОАРУ сын атоочторун карап көрсөк, негизге АРУ, ИРУ «бар» деген этиш уланып, кыргыз тилиндеги «жөндөмдүү», «кайраттуу», «тартиптүү», «балалуу», «кайрымдуу» деген сын атоочтор-

жардамы менен зат атоочтон жасалган сын атоочтор жана жапон тилиндеги сын атоочтор менен салыштыруу. Бул иште каралып жаткан «-луу» мүчөсүнүн уланышы менен жасалган сын атоочторго мисал келтирели. Ушул эле сын атоочторду жапон тилине которуп, кандай окшоштуктары жана айырмачылыктары бар экенин салыштырып өтөлү. Мисалы,

дун маанисин берип, сүйлөмдө сын атоочтун кызматын аткарды.

(11)КОУФУКУНА, ШИАВАСЭНА, (12)РЁУШИНТЭКИНА жапон тилиндеги сын атоочту карап көрсөк, негизге НА, ТЭКИНА деген мүчөлөр уланып, зат атоочтон сын атооч жасалып, жасалышы жагынан дагы, мааниси жагынан дагы кыргыз тилиндеги сын атоочтор менен окшоштуктарды байкаса болот. Негизинен, НА, ТЭКИНА деген мүчөлөр сын атооч дегенди билдирет.

(1)КАШИКОИ, (2)МУЦУМАЖИИ, (13)ОИШИИ жапон тилинде эч кандай мүчө уланбай эле, кыргыз тилиндеги «-луу» мүчөсүнүн жардамы менен жасалган сын атоочтордун маанисин туюндурган сын атоочтор да кездешет.

3. Кыргыз тилиндеги морфологиялык жол менен сөз жасоочу «-сыз» мүчөсүнүн жардамы менен зат атоочтон жасалган сын атоочтор жана жапон тилиндеги сын атоочтор менен салыштыруу. Бул иште дагы бир «-сыз» мүчөсүнүн жардамы менен зат атоочтон сын атооч жасалган сөздөрдү карап, жапон жана кыргыз тилинде кандай окшотуктар, айырмачылыктар бар экенин салыштырып өтөлү. «-сыз» мүчөсүнүн уланышы менен жасалган сын атоочторго мисал келтирели. Мисалы,

–сыз:	Кыргыз тилинде	Жапон тилинде
	(14) <u>акыл+сыз</u>	(14) АТАМА НО+ВАРУИ
	(15) <u>ынтымак+сыз</u>	(15) НАКАНО+ ВАРУИ
	(16) <u>кайрат+сыз</u>	(16) ИШИНО+ ЁВАИ
	(17) <u>жөндөм+сүз</u>	(17) САИНОУНО+ НАИ
	(18) <u>кайрым+сыз</u>	(18) ОМОИЯРУНО+ НАИ
	(19) <u>күч+сүз</u>	(19) ЧИКАРАНО+ НАИ
	(20) <u>даам+сыз</u>	(20) ОИШКУ+ НАИ
	(21) <u>маани+сиз</u>	(21) ИМИНО+НАИ
	(22) <u>тартип+сиз</u>	(22) РЭИГИ+ШИРАДЗУНА
	(23) <u>абийир+сиз</u>	(23) ХАЖИ+ ШИРАДЗУНА
	(24) <u>ырайым+сыз</u>	(24) ОН+ШИРАДЗУНА
	(25) <u>бакыт</u> → <u>бакты+сыз</u>	(25) ФУ+КОУНА, ФУ+ШИАВАСЭ+НА
	(26) <u>ыңгай+сыз</u>	(26) ФУ+БЭН+НА

«-сыз» мүчөсү негиз аркылуу туюндурулган нерсени жок экендигин, жетишсиз, аз экендигин затка белги катарында көрсөтөт. Бул «-сыз» мүчөсү аркылуу жасалган сын атоочтор маани жактан «-луу» мүчөсү аркылуу жасалган сын атоочторго мүнөздүү түрдө карама-каршы келет. Бир эле негизден антоним сын атоочтор да жасалат.

(14), (15) ВАРУИ «жаман, начар», (16) ЁВАИ «алсыз» деген сын атоочтор негизге уланып «акылсыз», «ынтымаксыз», «кайратсыз» деген сын атоочтор жасалды. Кыргыз тилиндеги сын атоочтордун мааниси менен дал келип, заттын начар абалда экендигин туюндурду.

(17), (18), (19), (20), (21) Морита Ёшиюкинин (2008) «Этиш, сын атооч, тактоочтордун сөздүгү» деген сөздүгү боюнча, негизге уланган НАИ деген сөз жапон тилинде сын атооч болуп эсептелет. НАИ сөзүнүн мааниси «жок, начар, эмес» деген тескери маанини түшүндүрөт. Жапон тилинде -НАИ мүчөнүн кызматын да аткарат. Негизге -НАИ мүчөсүн уласак, кыргыз тилинде сөз жасоочу «-сыз» мүчөнүн мааниси менен дал келип, нерсенин жок экендигин, жетишсиз, аз экендигинин түздөн түз туюндурган мүчө болуп саналат. Башкача айтканда, сын атоочтун жасалышы жагынан дагы, мааниси жагынан дагы кыргыз тилиндеги «-сыз» мүчөсүнүн жардамы менен жасалган сын атоочторго окшош келет. (3) күчтүү, (6) жөндөмдүү, (10) кайрымдуу, (13) даамдуу деген «-луу» мүчөсү аркылуу жасалган сын

атоочторго мүнөздүү түрдө карама-каршы мааниге ээ болуп, кыргыз тилиндеги сын атоочторго жасалышы жана мааниси жагынан окшош келет.

(22), (23), (24) Мидорикава Отоя, Ватанабэ Такаконун («НИХОНГОНО КОКОРО О ЦУ-ТАЭРУ. Сын атооч (жогорку класс)», Япония, 2005-ж., 37-б.) иликтөөсү боюнча, жапон тилиндеги негизге уланган –ШИРАДЗУ «билбейт» деген терс маанини билдирген сөз уланып, сөзмө-сөз которгондо «абийирдүүлүктү билбейт, тартипти билбейт, ырайымдуулукту билбейт» деген терс маанини түшүндүргөн сөз келип чыгат жана аларга -НА деген сын атоочту тактыктаган мүчө уланып, «абийирсиз, тартипсиз, ырайымсыз» деген сын атоочтор жасалды.

(25), (26) жапон тилинде ФУ- деген терс маанини берген уңгуга «бакыт», «ыңгай» деген негиз уланып жана сын атоочтукту тактыктаган –НА мүчөсү уланып, «бактысыз», «ыңгайсыз» деген сын атоочтор жасалды. (Мидорикава Отоя, Ватанабэ Такако «НИХОНГОНО КОКОРО О ЦУТАЭРУ. Сын атооч (башталгыч жана ортоңку класс)», Япония, 2001-ж., 144-бет). Башкача айтканда, кыргыз тилинин «-сыз» мүчөсүнүн мааниси менен окшош. Жасалышы боюнча жапон тилинде ФУ- деген терс маанини берген уңгуга зат атооч уланса, кыргыз тилинде негизге «-сыз» сөз жасоочу мүчө уланып, нерсенин жок экендигин, жетишсиз, начар экендигинин маанисин туюндурду.

4. Кыргыз тилиндеги «-луу», «-сыз» сөз жасоочу мүчөлөрү аркылуу зат атоочтон жасалган сын атоочтордун жапон тилиндеги сын атоочтор менен окшоштуктары жана айырмачылыктары.

Жогорудагы кыргыз тилинин сөз жасоочу «-луу» жана «-сыз» мүчөсүнүн жардамы менен жасалган сын атоочторду жапон тилине которуп, жапон тили менен болгон окшоштуктарды жана айырмачылыктарды байкап, төмөнкүдөй жыйынтык чыгарса болот.

Жапон тилинде зат атоочко сын атоочтор **«ИИ, ЦУЁИ, ТАКАИ, ФУКАИ, ТАДАШИИ»**, этиштер **«АРУ, ИРУ»**, мүчө **«-НА, -ТЭКИНА»** уланып, заттын арбын экендигин билдирген зат атоочтон сын атоочтор жасалды. Сүйлөмдө сын атоочтун кызматын аткарып, кыргыз тилиндеги «-луу» сөз жасоочу мүчөсүнүн жардамы менен жасалган сын атоочтор менен жасалышы жана мааниси жагынан окшоштуктар бар экендигин жогорудагы келтирилген мисалдар далилдеди. Ошондой эле, заттын **«бар экендигин, арбын, мол экендигинин»** туюндуруп, кыргыз тилиндеги «-луу» мүчөсү аркылуу жасалган сын атоочтордун түздөн-түз маанисин түшүндүрдү.

Ал эми, жапон тилинде зат атоочко **«ВАРУИ, ЁВАИ, НАИ,ШИРАДЗУНА»** деген мүчөлөрүланып, кыргыз тилинин «-сыз» сөз жасоочу мүчөсүнүн толук канааттандыраарлык маанисин берип, жасалышы менен да окшош экендигин жогорудагы келтирилген мисалдар далилденди. Ошондой эле, жапон тилиндеги **ФУ**-деген уңгуга негиз уланып, жасалышы боюнча кыргыз тилинен айырмаланганы менен мааниси боюнча «-сыз»мүчөсүнүн маанисин, башкача айтканда заттын **«жетишсиздигин, аз экендигин»** белги катарында көрсөттү.

5. Корутунду. Ар бир сөздүн лексикалык жана грамматикалык мааниси бар. Ар бир сөздүн сөз башындагы мааниси материалдык мааниси деп аталат. Ал эми сөз жасоочу мүчөлөрдүн жардамы аркылуу жаңы сөздөрдүн жасалышы морфологиялык жол деп аталгандай, бул илимий иште каралып жаткан зат атоочтон «-луу» жана

«-сыз» сөз жасоочу мүчөсү аркылуу жасалган кыргыз тилинин сын атоочторун жапон тилинин сын атоочтору менен салыштырганда,

жасалышынын жана маанисинин окшоштук жактары бар экени айкын көрүнүп турат. Жапон тилиндеги **«НАИ, ШИРАДЗУ»** деген мүчөлөр негизге уланганда түздөн-түз «-сыз» сөз жасоочу мүчөнүн маанисин туюндураары далилденди. Жапон тилинде негизге «-луу», «-сыз» мүчөсүнүн маанисин берген сын атоочтор уланып, маанисин өзгөртпөй жасалган сын атоочтор бар экендиги менен айырмаланып турат. Ошондой эле, негизге этиштер уланып, заттын «арбын, мол экендигинин» маанисин туюндурду.

Бул илимий иште кыргыз тилинин «-луу», «-сыз» сөз жасоочу мүчөсү аркылуу жасалган сын атоочторду жапон тилине которуп, окшоштуктары жана айырмачылыктары жетишээрлик каралды деп айта албаймын. Себеби, жогорудагы жапон тилинде келтирилген мисалдардан тышкаары мисалдарды карап жана башка сөз жасоочу мүчөлөр менен салыштырып, ар тараптан иликтөөлөрдү улантуу керек.

Колдонулган адабияттар:

1. Давлетов С., Кудайбергенов С. Азыркы кыргыз тили: морфология. Фрунзе, 1980.95-99б.
2. Абдулдаев Э., Давлетов С., Имашов А., Турсунов А. Кыргыз тили.Фрунзе, 1986.156-159б.
3. Үсөналиев С. Кыргыз тилинин справочниги. Бишкек, 2010.9-б.,60-62б.
4. Үсөналиев С. Кыргыз тили (Кыргыз тилинде окутулуучу жалпы билим берүүчү мектептин 6-класс үчүн окуу китеби). Бишкек, 2015.152-153б.
5. Юдахин К.К. Кыргызча-орусча сөздүк. Москва, 1965.
6. Супатаева А. Кыргыз тилинин синонимдер, антонимдер, омонимдер сөздүгү. Бишкек, 2015. 119-175б.
7. Ито Хиронори, Дүйшөнова Н. Күндөлүк турмушта колдонуучу кыргыз-жапон тилинин окуу куралы. Бишкек, 2017. 76-80б.
8. Ёшифуми Хида, Хидэко Асада. Азыркы сын атоочтордун сөздүгү. Япония, 1991.
9. Ёшиюки Морита. Этиштер, сын атоочтор, тактоочтордун сөздүгү. Япония, 2008. 162-191б.
10. Мидорикава Отоя, Саказумэ Томоко. Сын атооч. Практикалык жапон тилинин окуу

куралы (башталгыч жана ортоңку класс). Япония, 2001.144-б.

11. Мидорикава Отоя, Ватанабэ Такако. Сын атооч. Практикалык жапон тилинин окуу

куралы (жогорку класс). Япония, 2005.13-б., 27-б., 37-б., 40-б., 96-б.

12. КОНСАЙСУ. Жапончо-орусча, орусча-жапончо электрондук сөздүгү. 2003-2007.

